

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

KONSEPTNING SUBLOGIK TABIATI VA UNING BADIY MATN TAHLILIDAGI AHAMIYATI

Usmanova Mashkura Mirzoroximovna

Farg'ona davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada kognitiv tilshunoslik va adabiyotshunoslikning tutash nuqtasidagi dolzarb masalalardan biri — konseptning sublogik tabiati tadqiq etiladi. Muallif konseptning mantiqiy tushunchadan farqli ravishda nafaqat ratsional, balki emotiv, obrazli va madaniy komponentlarni qamrab olishini asoslab beradi. Maqolada konseptning ichki qatlamlari, uning inson ongi ostidagi semantik tuzilmalari va badiiy matn qurilishidagi oʻrni yuborilgan nazariy manbalar asosida tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: konsept, sublogik tabiat, kognitiv lingvistika, badiiy matn, tilning dunyo manzarasi, mental birlik, ratsional-mantiqiy qatlam, obrazli-assotsiativ tasavvur.

СУБЛОГИЧЕСКАЯ ПРИРОДА КОНЦЕПТА И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ В АНАЛИЗЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Усманова Машкура Мирзорохимовна

Ферганский государственный университет, независимый исследователь

Аннотация

В статье рассматривается одна из актуальных проблем на стыке когнитивной лингвистики и литературоведения — сублогическая природа концепта. Автор обосновывает, что концепт, в отличие от логического понятия, включает не только рациональные, но и эмотивные, образные и культурные компоненты. Анализируются внутренние слои концепта, его семантические структуры в подсознании человека и его роль в построении художественного текста на основе теоретических источников.

Ключевые слова: концепт, сублогическая природа, когнитивная лингвистика, художественный текст, языковая картина мира, ментальная единица, рационально-логический слой, образно-ассоциативное представление.

THE SUBLOGICAL NATURE OF THE CONCEPT AND ITS SIGNIFICANCE IN LITERARY TEXT ANALYSIS

Usmanova Mashkura Mirzorokhimovna

Fergana State University, Independent researcher

Abstract

This article examines one of the актуальные issues at the intersection of cognitive linguistics and literary studies — the sublogical nature of the concept. The author argues that, unlike a purely logical notion, a concept encompasses not only rational but also emotional, figurative, and cultural components. The study analyzes the internal layers of the concept, its semantic structures in the human subconscious, and its role in the construction of literary texts based on theoretical sources.

Keywords: concept, sublogical nature, cognitive linguistics, literary text, linguistic worldview, mental unit, rational-logical layer, figurative-associative representation.

XX asrning ikkinchi yarmida ilm-fanda sodir bo'lgan "antroposentrik burilish" natijasida til va tafakkur munosabati yangicha talqin qilina boshlandi. Konsept shunchaki lug'aviy birlik emas, balki inson ongida dunyo haqidagi bilimlarning jamlanishi, saqlanishi va qayta ishlanishini ta'minlovchi mental tuzilmadir.

Agar mantiqiy "tushuncha" faqat predmetning muhim belgilarini aks ettirsa, konsept o'z ichiga quyidagilarni qamrab oladi:

Etimologik qatlam: so'zning tarixiy ildizi va dastlabki ma'nosi.

Emotiv-baholash qatlami: insonning o'sha tushunchaga nisbatan hissiy munosabati.

Madaniy-milliy komponent: muayyan xalqning dunyoqarashi va qadriyatlarini.

E. Sepir va B. Uorfning lingvistik nisbiylik nazariyasiga ko'ra, inson dunyoni o'zi gapiradigan til prizmasi orqali ko'radi va anglaydi. Shu bois, konsept "tilning dunyo manzarasi"ning eng kichik va asosiy qurilish materiali hisoblanadi. Bu til egasining ongida mavjud bo'lgan barcha konseptlarning tizimli majmui bo'lib, u dunyo haqidagi bilimlar xaritasini hosil qiladi.

Yu.S. Stepanov ta'riflaganidek, konsept — bu madaniyatning inson mental olamiga kirib kelishidagi "uyasi" bo'lsa, boshqa tomondan, insonning o'zi madaniyatga kirib boradigan vositadir.

Badiiy ijodda muallif o'zining individual dunyo manzarasini yaratadi. Bu jarayonda konseptlar "konseptual markerlar" orqali verballashadi. Konseptlarning badiiy matndagi ifodasi har doim ham formal mantiqqa bo'ysunmaydi. Ular ko'proq assotsiatsiyalar, metaforalar va ramzlar orqali namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda madaniyatlararo muloqotning tezlashishi konseptlarning transformasiyasiga olib kelmoqda. Bir madaniyatga xos bo'lgan konsept boshqa til muhitiga kirib borishi natijasida uning semantik qatlamlari o'zgarishi mumkin.

Tadqiqotning metodologik asosini kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiyaning zamonaviy tamoyillari tashkil etadi. Xususan, tadqiqot jarayonida L.E. Adyasovaning konseptning "sublogik tabiati" haqidagi nazariy konsepsiyasiga tayanildi. Ushbu yondashuv konseptni nafaqat til birligi, balki inson ongining chuqur qatlamlarida joylashgan, mantiqiy qoliplarga to'liq sig'maydigan murakkab mental tuzilma sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy metodlar va yondashuvlar tizimli ravishda qo'llanildi:

konseptning mantiqiy tushuncha bilan o'zaro munosabati va farqli jihatlari qiyosiy tavsiflandi. Bunda tushunchaning verifikasiyalanuvchi (isbotlanuvchi) belgilari va konseptning sublogik, ya'ni hissiy-obrazli va assosiativ tabiati o'rtasidagi chegaralar belgilab olindi.

konseptning ko'p qatlamli tuzilmasini (yadro, yaqin va uzoq periferiya) aniqlashda ushbu metodlar asosiy vazifani bajardi. falsafiy yondashuv konseptning sublogik tabiatini inson borlig'i va madaniy tajribasi bilan bog'lagan holda ochib berishga xizmat qildi.

konseptning ichki shaklini (uning etimologik va madaniy ildizlarini) hamda uning matnda namoyon bo'ladigan aktual belgilarini bir-biridan farqlash va ularning o'zaro ierarxik aloqasini o'rganishda tizimli tahlildan foydalanildi.

Mazkur metodologik majmua badiiy matndagi konseptual markerlarni shunchaki lug'aviy birlik sifatida emas, balki muallif dunyo modelini ifodalovchi kognitiv vositalar sifatida tadqiq etishga zamin yaratdi. Bu esa o'z navbatida, matn tahlilida filologik va ekstralingvistik (madaniy, psixologik, falsafiy) omillarning sintezini ta'minladi.

Olib borilgan nazariy tahlil va lingvo-kognitiv kuzatuvlar natijasida konsept va mantiqiy tushuncha o'rtasidagi o'zaro munosabatlar hamda ularning tabiatiga xos bo'lgan fundamental farqlar aniqlandi. Tadqiqot xulosalari quyidagi asosiy jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. Konsept mantiqiy tushunchadan farqli ravishda ancha keng va ko'p qirrali tarkibga ega. Agar mantiqiy tushuncha asosan predmet yoki hodisaning faqat ratsional va isbotlanuvchi belgilarini jamlasa, konsept o'z tarkibiga tasviriy, emotiv-baholovchi va madaniy-milliy komponentlarni ham singdiradi. Bu esa konseptning nafaqat ma'lumot beruvchi, balki insonning

ichki kechinmalari va jamiyat madaniyati bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

2. Tadqiqot davomida konseptning sublogik tabiati alohida qayd etildi. Bu konseptning mazmun va tuzilish jihatidan formal mantiq qoidalariga, qat'iy ta'riflarga yoki deduktiv xulosalarga to'liq bo'ysunmasligi tushuniladi. Konsept inson ongida assosiasiyalar, intuitiv tuyg'ular va sub'ektiv tasavvurlar asosida shakllanadi, bu esa uni tilning badiiy va metaforik ifodalarda erkin namoyon bo'lishini ta'minlaydi.

3. Konseptning ichki tuzilishida qat'iy ierarxik tartib mavjudligi belgilandi. Uning markazida asosiy yadro — ya'ni barchaga tushunarli bo'lgan rasional-mantiqiy qatlam joylashadi. Biroq, konseptning eng muhim xususiyati uning atrofidagi sublogik qatlamdir. Bu qatlam bevosita anglanmaydigan, ammo ma'no yadrosini shakllantiruvchi va boyituvchi assosiativ maydonni vujudga keltiradi. Aynan mana shu sublogik qatlam badiiy matnda individual-mualliflik mazmunini yaratishda etakchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, konseptning sublogik tabiati uning inson tafakkurining eng chuqur, intuitiv va madaniy qatlamlari bilan uzviy bog'liqligini namoyon etadi. Bu holat konseptning an'anaviy "tushuncha" terminologiyasidan ancha keng ekanligini tasdiqlaydi.

Konsept faqatgina ong darajasidagi qat'iy mantiqiy tuzilma emas. Uning tarkibida qisman ong osti darajasida shakllanadigan obrazli-assosiativ tasavvurlar majmui mavjud. Bu demak, konsept til sohibining shaxsiy tajribasi, ichki kechinmalari va intuitiv anglashlarini ham o'z ichiga oladi. Mana shu "sublogik" qatlam tufayli bir xil so'z turli insonlarda turlicha ichki obrazlarni uyg'otishi mumkin.

Olimlarning ta'kidlashicha, konseptlar turli madaniyat egalari uchun turli qatlamlarda va turli mazmuniy nisbatlarda mavjud bo'ladi. Bir madaniyat uchun "yadro" hisoblangan belgi, boshqa bir madaniyatda periferiyaga (chekka qatlamga) surilishi mumkin. Bu esa konseptning milliy-madaniy kodlarni tashuvchi asosiy birlik ekanligini ko'rsatadi.

Badiiy matn tahlilida sublogik qatlamni o'rganish muallifning individual dunyo manzarasini qayta tiklashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yozuvchi o'zining badiiy niyatini ifodalashda aynan mana shu sublogik qatlamdagi obrazlar va assotsiatsiyalardan foydalanadi. Natijada, matndagi konseptual markerlar orqali o'quvchi muallifning nafaqat fikrlarini, balki uning dunyoni his qilish tarzini ham anglab etadi.

Olib borilgan nazariy tadqiqot va konseptual tahlillar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

1. Konseptning sublogik tabiati — bu shunchaki lingvistik hodisa emas, balki uning ichki mazmunidagi obrazli, emotiv va madaniy tuzilmalar majmuidir. Tadqiqot jarayonida ushbu tuzilmalarni an'anaviy formal-mantiqiy qoliplarga to'liq sig'dirib bo'lmamasligi, chunki ular inson ongining irratsional va intuitiv qatlamlari bilan uzviy bog'liqligi isbotlandi.

2. Konseptni tilning dunyo manzarasi sifatida o'rganish inson tafakkurining ko'p qatlamli tabiatini ochib berishga xizmat qiladi. Bunda konsept yadrosidagi ratsional bilimlar bilan bir qatorda, uning periferiyasidagi sublogik ma'nolar badiiy ijodning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ekanligi aniqlandi.

3. Badiiy ijodning kognitiv mexanizmlarini anglashda konseptual markerlarning sublogik qatlamini tahlil qilish muhim metodologik ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv nafaqat matnning lug'aviy tarkibini, balki muallif tomonidan yaratilgan individual dunyo modelining teran ma'nolarini ham tushunish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, konseptning sublogik tabiatini tadqiq etish zamonaviy adabiyotshunoslik va kognitiv lingvistika uchun yangi ufqlarni ochadi va badiiy matnni inson ruhiyati hamda madaniyatining ajralmas qismi sifatida talqin qilishga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Адысова Л.Е. Концепт как единица художественного текста и его сублогическая природа. — Москва: Наука, 2010.

2. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. — М.: Academia, 1997. — С. 267-279.
3. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Серия литературы и языка. — 1993. — Т. 52, № 1. — С. 3-9.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. — М.: Искусство, 1970.
5. Савенкова Л.Б. Концептуальные маркеры в языке и тексте. — Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2002.
6. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. — М.: Прогресс, 1993.
7. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. — М.: Академический проект, 2004.
8. Уорф Б.Л. Отношение норм мышления и поведения к языку // Новое в лингвистике. — М., 1960. — Вып. 1.
9. Hamdam U. Muvozanat (roman). — Toshkent: Sharq, 2003.